

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA LIMES-ULUI ROMAN DE LA NORDUL SOMEȘULUI MARE

(Studiu preliminar)

(Partea a II-a)*

ISTVÁN FERENCZI

De la Spermezeu spre est, linia turnurilor, așa cum aminteam, se urcă pe primul aliniament de cueste al districtului geografic „Dealurile Suplaiului” : Sita-Zagra, existind iarăși posibilități excelente de a controla zone largi spre nord (datorită înălțimii generale mari a acestui aliniament de cueste), pînă la poalele masivului vulcanic al Țibleșului.

14a. Primul post de observație și de semnalizare, situat pe aliniamentul de cueste ar fi fost pe „Vîrfurile Sitii”, la circa 900 m depărtare nord-nord-vest de biserica satului Sita. Deși, după afirmația unor localnici mai în vîrstă, pe vremuri și aici ar fi existat „o ruină circulară”, similară celei de pe „Casa Urișilor”, noi nu am reușit să observăm la fața locului nimic concret. Dacă a existat într-adevăr, materialul de construcție a fost scos pînă la temelie. Din acest loc, dominant dealtminteri, se poate controla foarte bine cea mai mare parte a bazinului hidrografic superior al „Văii Ilișuăi” (spre Borleasa-Tîrlișua), dar are legătură optică și cu majoritatea posturilor amplasate în ulucul depresionar dintre Purcărete-Spermezeu²¹.

b) Primul turn sigur de pe aliniamentul de cueste dintre Spermezeu și Zagra este acela de pe locul numit „Casa Urișilor” (sau „Capul Dealului”), la 1,2 km nord-est în linie dreaptă de biserica satului Sita.

* Partea I a acestei lucrări, cuprinzînd caracterizarea geomorfologică a zonei din nordul Someșului Mare, precum și descrierea unei serii întregi de elemente de apărare, situate între turnul de pe „Muncelul Sălișcăi” și „Vălea Ilișuăi” sau „Valea Satului”, deci pînă în dreptul comunei Spermezeu, a apărut în *Sargetta*, X, 1973, pp. 79—101. În partea a II-a, nume-
rotarea notelor și a materialului ilustrativ o continuă pe cea din partea precedentă.

²¹ Mulțumim și pe această cale pentru ajutorul care ni l-a acordat prof. Valentin Șerban din această localitate cu ocazia cercetărilor noastre pe teren.

Ruina inelară are un diametru de 13,5 m ascunzînd, probabil, urmele unui turn puternic. Posibilitățile de control sînt aproape identice cu cele ale turnului presupus de pe „Vîrful Sitii”, cu deosebirea că de aici nu s-ă putut controla spre nord-vest, așa de bine, o bună bucată a „Văii Ilișuăi” căzînd în unghi mort. În plus însă, din acest punct mai înalt, se vede pînă la turnul mare de pe „Ponița” de la Ciceu-Corabia (care se află la circa 21 km distanță în linie dreaptă!) și pînă la turnul nesigur de pe „Măgura Brezei” (869 m). Spre est se vîd pichetele de la „Păltiniș” (de pe „Dealul Corhii”), „Corobană”, „Comoara” (din hotarul satului Perișor) și „Vîrful Zgăului” din vecinătatea comunei Zagra.

c) Cu cîteva sute de metri mai spre nord de „Capul Dealului”, mai jos de el, pe un punct mai ridicat al șeii care face legătura spre următoarea cuestă, din față, numită „Ponoară în Vîrf”, se vîd urmele inelare ale unui turn de dimensiuni mai reduse, de numai 5 m diametru, care a supravegheat, după aparență, posibilitatea de trecere peste această șă înaltă, din „Valea Ilișuăi” spre „Valea Perișorului” (spre cătunul Cîreași și viceversa).

15. Proximalul turn se află pe coama aceleiași cueste, pe terminația ei mai joasă, numită „Dealul Corhii”, la punctul „Păltiniș” din hotarul satului **Perișor** (Curtuiuşel), care se ridică mult deasupra unui sector de „cvasi-defileu” al „Văii Perișorului”. Ruina turnului de aici formează o colină de formă regulată: un segment sferic, cu un diametru de 13 m, măsurat la bază²². Are legătură optică cu „Casa Urișilor”, „Corobană” și cu „Comoara” (fig. 12).

16. Turnul următor, cel de pe „Corobană” se aseamănă foarte mult și ca așezare și ca dimensiuni cu cel de pe „Păltiniș”, fiind aproape imaginea celui alt. Pe baza dimensiunilor lui circulare se pare că aparține tipului turnurilor de dimensiuni 5×5 m, măsurat în interior. Străjuind malul stîng al „Pîrîului Perișorului”, avea legătură optică și acustică cu turnurile de pe „Păltiniș” și „Capul Dealului” (fig. 13), respectiv cu cel din șaua numită „Ponoară în Vîrf” și cu burgul din vecinătatea dinspre est, de pe „Comoara” (fig. 14).

²² Asupra acestui monument arheologic cit și a următoarelor două turnuri ne-a atras atenția Gh. Sima, directorul căminului cultural din satul Perișor și prof. V. Leac pentru care le mulțumim și cu această ocazie.

Fig. 11 a. Harta zonei situate la nord de Someșul Mare întocmită de autor pe baza **Hărții geologice a R. S. România**, scara 1:200.000, foaia 11 **BISTRITA D—35—VII**, 1967. Cercurile pline indică turnurile identificate cu siguranță; cercurile goale indică turnurile ipotetice. Careurile pline indică **castellum**-urile sigure, careurile goale pe cele nesigure. Careurile mai mari indică castelele de la Căței și Ilișua. Linia întreruptă punct-linie este limita presupusă de autor a sectoarelor de apărare ale castrelor din zona cu care ne ocupăm în lucrarea de față.

Fig. 12. Colina turnului de la punctul „Păltiniș” de pe „Dealul Corhii”. În fundal se vede dealul „Comoara” (marcat cu săgeată) unde este amplasat un burg.

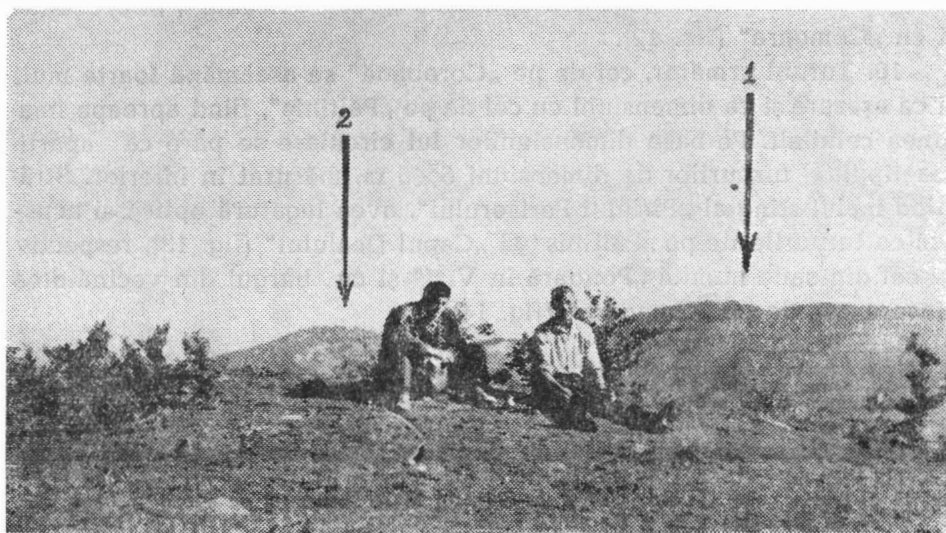

Fig. 13. Ruinele turnului de pe „Corobană” din hotarul satului Perișor (com. Zagra). În stînga A. Baiaș, în dreapta prof. V. Leac. În fundal „Comoara” (marcat cu săgeata nr. 1) cu urmele unui burg patrulater precum și „Vîrful Hotarelor” (765 m, marcat cu săgeata nr. 2).

17. În continuarea aliniamentului de cueste, întretăiat de „Valea Perișorului”, adîncă și destul de sălbatică, se ridică vîrful falnic al „Comorii”, situat puțin spre vest față de „Vîrful Hotarelor” (765 m). În piscul dealului există urmele ușor vizibile (fig. 15), deși acoperite în bună parte de tufe, ale unei întărituri, de astă dată de dimensiuni ceva mai mari, 19×40 m (măsurat în exterior), cu plan patrulater. Laturile ei de

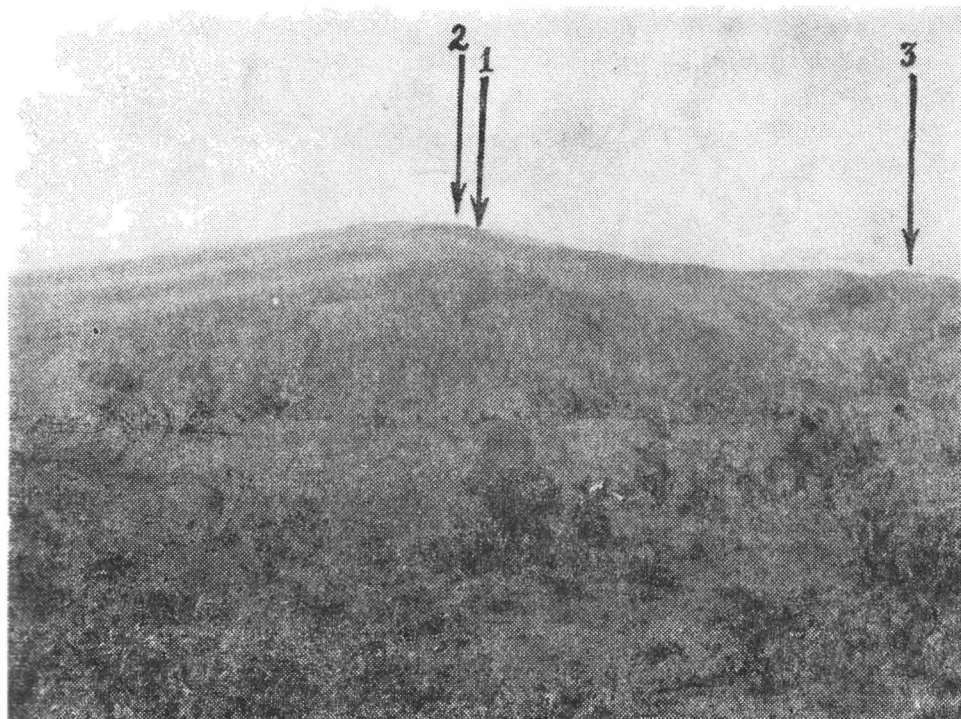

Fig. 14. Priveliște spre vest de pe ruinele turnului de la „Corobană”, situată la nord de satul Perișor (com. Zagra). În față „Valea Perișorului” (sau a „Curtuiușelului”) după care urmează cuesta situată între această vale și „Valea Ilișuăi” (sau cea a „Satului”) cu cele două ruine de turnuri sigure: cel de la „Păltiniș” (marcat cu săgeata nr. 1) și cel de pe „Casa Urișilor” (marcat cu săgeata nr. 2). Locul turnului mic, înaintat, de la punctul numit „Ponoară în Vîrf” este marcat prin săgeata nr. 3.

nord, est și sud par a fi intacte, dar cea vestică a fost distrusă pe o porțiune relativ lungă de căutătorii de comori. (Acestia — din nefericire — au „curățat” și interiorul burgului cu „metode dezvoltate”, folosite în mine, așa încît o săpătură sistematică pe acest loc nu pare a fi prea promițătoare). Și de aici se vede pînă la depărtări foarte mari: spre nord-est pînă la masivul cristalin al Rodnei, pînă spre împrejurimile pasului înalt Șetref 976 m, numit și Pasul Săcel-Romuli sau („Dealul

Ștefăniței"), pînă la masivul vulcanic singuratic al Țibleșului (1842 m), respectiv pînă la Hudinul Mare (1612 m); apoi se poate cuprinde cu vederea tot districtul geografic al „Dealurilor Suplaiului”, cu „culisele” lui, aliniamentele de cueste (o mare de „sloiuri” gigantice pietrificate, înclinate spre sud), terminația răsăriteană a Culmei Brezei, masivul vulcanic pitic al Ciceului, **cu turnul lui de pe „Ponița” (la o distanță de**

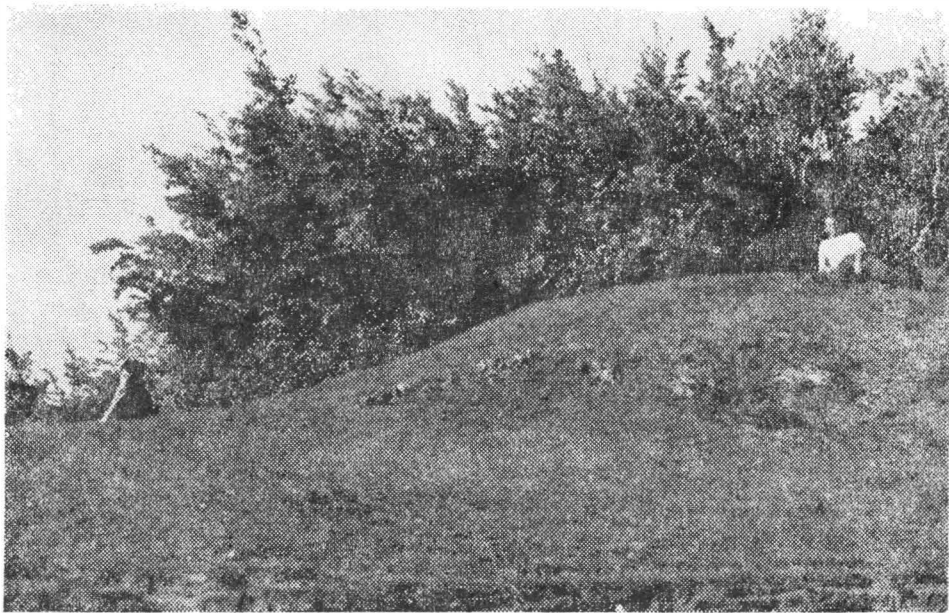

Fig. 15. Colțul de sud-est al burgului de la vîrf „Comoara”, situat la nord-est de satul Perișor. În dreapta A. Baiaș, în stînga prof. V. Leac.

24—25 km!) și înălțimile din nemijlocita apropiere a castrului de la Ilișua cu care avea, desigur, legături optice. Faptul că pe acest deal atît de îndepărtat față de castrul de la Ilișua (16 km în linie dreaptă!) a fost amplasat un **burgus**, denotă însemnătatea strategică pe care a jucat-o acest pisc, cît și posturile vecine din stînga și din dreapta, lucru despre care va mai fi vorba în cele ce urmează.

18. Următorul turn sigur, depistat de noi încă în 1969 este cel așezat în apropierea terminației de vest a coamei de deal, de deasupra comunei **Zagra**, pe locul numit „Vîrful Zgăului” (acesta înălțîndu-se nu departe de punctul numit „Vîrful lui Silea” sau „Piatra lui Silea”)²³. De

²³ Elementul de apărare în cauză ne-a fost semnalat de D. Protase, conferențiar universitar la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca pentru care îi exprimăm și aici mulțumirile. I. Mitrofan, muzeograf principal la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca în vara anilor 1970 și 1971 a efectuat săpături în acest turn, dovedindu-se pe deplin caracterul roman al acestor ruine.

pe acest loc, ales iarăși excelent, se poate controla cu vederea, în susul apei „Văii Țibleșului” (sau a „Zagrei”) pînă în apropierea localității Suplai, în josul apei pînă la întîlnirea acesteia cu valea Someșului Mare, pînă la Mocod și Nimigea de Jos. (De aici se vede, natural, și înălțimea dominantă a „Cetății” de la Nimigea de Sus, pe vîrfurile căreia, după afirmația unanimă a unor bătrîni din Nimigea de Jos și din cea de Sus, la sfîrșitul secolului trecut și începutul veacului nostru s-ar fi văzut încă „ruinele unei construcții circulare”). De la burgul de pe „Comoara” se poate urmări cu vederea și o porțiune a cursului „Văii Iliușăi” (respectiv a „Văii Satului”) cam pînă în dreptul comunei Căianu Mic. Urmele turnului, inelare, ne indică existența unui post de observație de mărime mijlocie.

19. Cu circa 1,5 km mai spre est față de punctul precedent, pe o ultimă treaptă (în formă de „umăr”) a aceleiași cueste, numită „Vîrfurile Colnicului”, situată nemijlocit deasupra comunei Zagra, la sud-sud-vest de ea par să se observe ruinele unui alt turn de veghe. Acest element are și el o formă inelară, cu un diametru de 7 m, măsurat pe coroana valului, și de 13—14 m, măsurat la bază. În corpul valului sînt pietre mai numeroase decît în resiul terenului (este o gresie moale, locală). Cu ocazia executării unui mic sondaj de verificare nu am reușit să scoatem la lumină decît bucățele mărunte de cărbune. Dacă cu ocazia unei săpături sistematice această configurație de teren s-ar dovedi a fi într-adevăr ruinele unui turn, ar fi ultimul element, socotind de la vest spre est, care cade nemijlocit deasupra „Văii Zagrei”, vale care în momentul de față formează limita de est a cercetărilor noastre. (Spre est de această vale, deocamdată, n-am reușit să depistăm decît un singur punct, incert, cel menționat la paragraful următor.) Exceptînd direcția vest și sud-vest, are aproape aceleași posibilități de supraveghere ca și turnul precedent. Ba, fiind mai aproape de „Valea Zagrei”, această mică fortificație a putut să controleze cu mai multă eficacitate această vale.

20. Ultimul punct de pe linia turnurilor, vizitat de noi, și care ar putea să prezinte interes arheologic este „Dealul Rotund” sau „Dealul Furciturilor”, situat la circa 3 km nord-est de grupul de case din dreapta Someșului Mare aparținător încă satului Nimigea de Sus. Înălțimea în discuție, de formă ovoidală face parte din ramificația unei cueste înalte între Zagra și Runcu Salvei, numită „Vîrfurile Măgurii” (679 m, penultima din aliniamentul despre care era vorba mai sus), rezultat al alunecării masive de teren.

La capătul nordic al dealului, în apropierea unei șei, se vede o formațiune de teren, inelară, cu un diametru de 6 m, măsurat pe coroana valului. Cu ocazia unui mic sondaj de verificare, am găsit în pământul înconjurat de valul inelar mai multe bucăți de chirpici și de cărbune. În schimb nu am reușit să aflăm cioburi. Până la obținerea unor dovezi mai grăitoare, problema acestui element rămîne deci în suspensie. De aici se poate controla în mod excelent porțiunea văii Someșului Mare între Salva și Năsăud și se vede foarte bine înălțimea impozantă a dealului „Cetății” de la Nimigea de Sus. Dacă s-ar dovedi a fi totuși ruinele unui turn (poate, construit numai din birne), și atunci încă rămîne problematică legătura lui optică cu proximal turn sigur, cunoscut spre nord-vest de el (cel de pe „Virful Colnicului” de la Zagra), deoarece pe dealurile intermediare: „Virful Plopișului” (658 m), „Virful Răchitișului” și „Virful Măgurii” (al Runcului, 679 m) nu am reușit să aflăm nimic, deși, după anumite indicații, primite din partea localnicilor ar fi trebuit să găsim, mai ales pe primul, astfel de vestigii.

* *

În cele de mai sus am prezentat o serie de elemente de întărituri, care toate laolaltă, formează o linie continuă începînd din apropierea castrului de la Căței și terminîndu-se în apropierea confluenței cu Someșul Mare, lîngă Salva.

Ce există la est de acest capăt, actualmente cunoscut al liniei de turnuri, nu se știe, cercetarea următoarei porțiuni necunoscute nouă momentan formînd o sarcină de viitor a noastră. Înainte însă de a încheia prezentarea de față, înainte de recapitularea celor scrise și înainte de a trage concluziile preliminare, fie-ne îngăduit să atingem încă două probleme importante, dintre care una a fost pusă cu un sfert de veac în urmă, iar cealaltă pusă de demult și la care însă nimeni nu a putut să dea un răspuns cit de cit satisfăcător. Este vorba, pe de o parte, de chestiunea dacă Culmea Brezei a fost sau nu inclusă în sistemul defensiv roman din nordul Daciei, iar pe de altă parte, trebuie să ridicăm problema închiderii văii Someșului Mare undeva la est de castrul de la Ilișua, dar nu prea departe de acesta.

1) Pe baza unor considerente logice despre care a fost vorba în partea introductivă a acestei lucrări, s-a presupus încă cu 30 de ani în urmă că linia defensivă în dreptul unei porțiuni a văii Someșului (este vorba atît de Someșul Mare cît și de Someșul unit) trebuie căutată undeva mai spre interiorul „munților”²⁴, ipoteză de lucru la care ne-am

24 I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*, [Cluj], 1944, p. 13. ... Numai cercetarea amănunțită a liniei de graniță [din nordul Daciei] va decide dacă nu cumva același sistem va fi existat și aici ca în răsăritul [Daciei] : o linie înaintată pînă spre pantele sudice ale Munților Lăpușului [=Ilișuăi], Tîbleșului, Munților Rodnei? Linia castrului de la Căței — Ilișua [Ciceu—Cristești — Beclean] putea să albe tot așa de bine puncte de reazăm în munții [amintiți], cum este cazul la castrul din răsărit [de la Brincovenesti, Călugăreni, Sărățeni, Inlăceni, Odorheiu Secuiesc, Sînpaul, Baraolt], avînd posturi înaintate în Munții Gurghiuului, ai Harghitei. Munții Perșanilor și ai Baraoltului...” Vezi încă A. Radnóti, în *ArchÉrt.* ser. III. V—VI. 1944—1945. p. 140, 155sul crinalei dei monti...”

raliat și noi în câteva lucrări precedente²⁵. Acum, bazându-ne pe rezultatele investigațiilor noastre, făcute în repetate rînduri, pe toată lungimea coamei Culmei Brezei, trebuie să recunoaștem că ipoteza amintită mai sus nu s-a dovedit a fi corespunzătoare întocmai realității. Urme cu totul nesigure au fost depistate de noi numai în trei puncte :

a) Nu este exclus ca pe vîrfurile „Măgurii Vimii” (776 m) cu ocazia ridicării, în repetate rînduri, a unor construcții de lemn (borne) pentru semnele de triangulație, să fi fost distruse rămășițele unui turn avansat, înălțat pe vremuri din birne. Urme concludente nu am găsit. De pe acest pisc dominant, dealtfel, este o priveliște frumoasă în toate direcțiile.

b) La o depărtare de circa 1 km est în linie dreaptă de la punctul culminant al drumului județean Cășei—Tîrgu Lăpuș, la nord-nord-est de satul **Măgoaja**, (com Chiuiești, jud. Cluj), pe un vîrf de deal se vede un val de formă circulară cu un diametru de 9 m.

c) La circa 3,8 km depărtare est de punctul culminant, al drumului pomenit și la 3,6 km sud-sud-vest de biserica satului Boiereni, dar tot în hotarul satului Măgoaja, la al doilea punct (secundar) de triangulație (803 m) se văd urmele unei întărituri neobișnuite, înconjurată de val și șanț (fig. 16 a—b), cu plan trapezoidal, avînd următoarele dimensiuni (măsurate în exterior): latura estică 20 m, latura nordică 18,5 m, cea vestică 12 m și cea sudică 21 m. Colțul de nord-vest are un ieșind, asemănător unui „turn” mic cu plan cvasi-semicircular. Diferența de nivel între fundul șanțului și coroana valului în anumite porțiuni se poate aprecia la 1,6—1,7 m. În colțul de nord-vest ar putea fi o groapă de căutători de comori. Cu ocazia sondării terenului, în mai multe locuri am găsit doar bucăți de mortar și fragmente de cărămizi moderne. După afirmația localnicilor aici a existat în cursul celui de-al doilea război mondial un post de observație antiaeriană. Cu toate acestea nu ar strica să se facă pe acest loc o săpătură mai amplă de verificare, pentru a controla dacă nu a fost în acest loc și o întăritură romană, detasată la această depărtare apreciabilă față de linia principală a turnurilor.

2) Toți acei care s-au gîndit la chestiunea închiderii văii Someșului Mare împotriva atacurilor așteptate dinspre porțiunea superioară a acestei văi atît de importante, deci dinspre răsărit, au căutat undeva în împrejurimile orașelului Beclean o întăritură mai mare, înaintată, cu

²⁵ A tihói római táborról. *Das römische Lager von Tihău*, în *Emlékkönyv Kelemen Lajos szilétésének nyolcvanadik évfordulójára*, [Cluj], 1957, p. 290—292; *Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia*, în *Studii și comunicări, Satu Mare*, I, 1969, p. 96—103.

a

b

Fig. 16. a—b. Urmele unei întărituri neobișnuite, situate la nord-est de satul Măgoaja (com. Chiuiești, jud. Cluj). În fotografie D. Alicu.

scopul de a apăra flancul dinspre est al castrului de la Ilișua²⁶. Unii dintre ei s-au gândit, poate, și la **Săsarm**, de unde au fost amintite mai demult vestigii romane²⁷.

... La Săsarm — scria în 1861 A. Ipolyi²⁸ — pe malul drept al Someșului Mare, față în față cu confluența acestui râu și a Șieului, se vede o rocadă valiformă, cu plan patrulat, lung de 60 pași (= circa 45 m), lat de 50 pași (= circa 37,5 m), înconjurată cu șanțuri pentru apă. De aici a ajuns în colecția particulară a lui Fr. Bethlen un vîrf de săgeată din bronz. Dar cu ocazia unei săpături executate de Neigebaur s-ar fi clarificat că atît zidurile cît și fragmentele de cărămizi și de ceramică nu ar fi de origine romană. ... K. Torma, în schimb, afirmă din contră, că urmele pomenite mai sus, aparțin totuși epocii romane.

Pentru a putea lua poziție am vizitat și noi locul „Cetății” cum îi spun localnicii. Din nefericire, prin schimbarea albiei Someșului Mare, lucru petrecut încă la sfîrșitul secolului trecut (de-atunci riul și-a mai schimbat încă o dată cursul!), pe locul „Cetății” se află, în momentul de față, un braț mort al Someșului. Pe acest punct nu se mai vede nimic, întărirea în cheștiune a fost spălată aproape în întregime de valurile Someșului [cum este și în cazul castrului roman de la Orăștioara de Jos-Bucium (jud. Hunedoara) sau a așezării romane de meșteșugari (și a castrului?) de la Cristești (jud. Mureș)], actualmente nemaivăzîndu-se mai nici o urmă. Totuși executarea aici, în acest loc, a unei săpături cu caracter informativ, și anume pe ambele maluri ale brațului mort, poate, ar rezolva în mod satisfăcător cheștiunea aceasta atît de importantă. După afirmația unor săteni mai în vîrstă întărirea de altădată, spațioasă, avea ziduri construite din piatră legată cu mortar foarte tare, rezistent.

²⁶ I. Marțian (*Urme...*, p. 24—25) plasează și o fortificație dacică (deci nu romană), folosită împotriva înaintării armatei romane în raza orașelului Beclean. „...Cetatea de încheiere pe acest sector a stat pe culmea numită Bileag, situată pe malul drept al Someșului Mare, în partea dinspre nord a strîmtoării de la satul [actualmente orașul] Beclean. Urmele ei prezintă forma unei elipse, dar zidurile ei nu mai există. ... Strîntoarea... de la Beclean este cheia văii Someșului de la Dej în sus. Importanța ei constă în situația favorabilă din punct de vedere tactic a terenului ce o împrejmuește. Aci Someșul cotește de la panta piezișă a dealului Bileag... și traversînd valea, intră în coasta prăpăstioasă a dealurilor [mult mai înalte] situate în partea opusă. Astfel cursul riului închide comunicația pe valea Someșului Mare în sus, formînd dinaintea strîmtoării un considerabil obstacol natural... În nord-vestul satului [orașului] de azi s-au conservat [în schimb] urmele unui castru reconstruit prin romani, asemănător celor de la Moigrad, Turda, Alba Iulia și Grăditea Hațegului... Pe teritoriul situat în preajma strîmtoării, pe țărmurile stîng al Someșului, a stat anticul oraș Porolissos, ale cărui urme le acoperă în parte satul [orașul] Beclean...” Cf. și G. Finály, în *Archäologischer Anzeiger*, 1910, col. 390.

²⁷ Asupra acestor vestigii și asupra bibliografiei referitoare la această cheștiune D. Protase ne-a atras atenția pentru care îi mulțumim și cu această ocazie. Cf. încă: J. Kádár, op. cit., vol. VI, [Dej], 1903, pp. 442, 445, 446, 447. Este foarte adevărat că pe teritoriul acestei localități, dar într-un loc, neprecizat în bibliografia ce ne-a stat la dispoziție, a existat și o cetate feudală, al cărui castelan și vice-castelan (dacă nu este vorba de ceva confuzie?) sînt amintiți nominal în 1503 și 1506. Dimensiunile date de J. Kádár în op. cit., p. 447 de 400 stîjeni² (1.600 m²), înconjurat de un zid puternic de piatră nu contrazice dimensiunile date de A. Ipolyi la 60×50 de pași (45×37,50 m = 1.687,50 m²), dar totuși nu putem totalmente exclude posibilitatea că întărirea medievală să fi existat în altă parte sau că zidurile rezistente ale fostului *castellum* au fost refolosite cu ocazia construirii cetății mici medievale (și dimensiunile acestea, de altminteri sînt foarte mici pentru o cetate cît de cît de importantă, feudală), așa cum s-a întîmplat la Odorheiu Secuiesc și în alte părți...

²⁸ *Magyar régészeti repertorium*, în *Archaeologiai Közlemények*, II. 1861, p. 235.

Cu toate că noi nu posedăm nici o dovadă certă asupra caracterului întăriturii distruse de puhoaietele Someșului, totuși, pe baza configurației terenului, naturii locului, și anume în primul rând bazându-ne pe constatarea că fortificația — (pentru romani tipică) — a fost amplasată pe șesul întins al Someșului Mare, nu departe de confluența acestuia cu Sieul, luînd apoi drept bună afirmația lui K. Torma, contrar aserțiunii lui J. F. Neigebaur (care, după cum aminteam, era de părere că nu este vorba de o întăritură romană, ci de una medievală), avem impresia că aici, la vărsarea „Văii Săsarmului” în Someșul Mare (în momentul de față în albia brațului mort al râului) la o distanță de numai aproximativ 14 km depărtare de castrul de la Ilișua a existat, în epoca stăpînirii romane, un burg sau, mai degrabă, un **castellum**, aparținător unității garnizoanei permanente de la Ilișua care, ulterior, eventual, (nici această posibilitate nu trebuie totalmente exclusă) a fost „refolosit” (reclădit?) în epoca feudalismului.

În legătură cu problema atribuirii unei oarecare epoci, a fortificației de la Săsarm, contrar opiniei lui J. F. Neigebaur, atragem atenția asupra unei observații surprinzătoare, întărită tot mai mult, cu ocazia săpăturilor celor mai recente, și anume asupra faptului că o anumită specie a ceramicii romane provinciale alăt în privința compoziției pastei, cit și a arderii, dar mai ales în privința formelor, a profilelor (inclusiv și a unor detalii cum ar fi, bunăoară, profilatura buzelor) este foarte asemănătoare unui tip de ceramică medievală timpurie! Pe baza tuturor acestor considerente, înșirate mai sus, noi credem că la Săsarm au existat, separat, un **castellum** roman și o întăritură medievală (care, în general, sînt de cu totul altă natură și, de obicei, nu sînt așezate în locuri plane, joase, deschise, cum, dimpotrivă, obișnuiau să construiască romanii).

* * *

În paginile precedente am trecut în revistă, foarte succint și fugitiv elementele defensive dintr-o zonă mai mult sau mai puțin largă (lungă de circa 43 km), cuprinsă între: 1) valea Someșului Mare (porțiunea Mocod-Dej), 2) Someșul unit (între Dej-Cășei), „Valea Gugăi” — „Valea Fălcușei” — „Valea Poienii”, apoi 3) Culmea Brezei. — primul aliniament principal de cueste, socotit dinspre sud, al districtului geografic „Dealurilor Suplaiului” și, în sfîrșit, 4) „Valea Țibleșului” (sau cea a „Zagrei”). Nu ne putem gîndi, deocamdată, să tragem anumite concluzii definitive în legătură cu acest sector al **limes**-ului provinciei Dacia. Totuși se cer, încă de pe acum, cîteva precizări, precum și ridicarea unor probleme majore care se vor pune în fața cercetărilor viitoare.

1) După cum se desprinde din cele arătate mai sus, cu ocazia marcării locului fiecărui element defensiv, în parte, castrametatorii armatei romane, în proprietatea unor cunoștințe — am putea spune — atotcuprinzătoare de geografie militară empirică, au studiat în prealabil aprofundat toate posibilitățile de control, de apărare, de vizibilitate și de legătură reciprocă între dispozitivele vecine prevăzute și proiectate

pînă în cele mai mici amănunte. Pe cît le era cu putință, au căutat și pe porțiunea aceasta a graniței să folosească la maximum condițiile de geografie fizică, diferite porțiuni mai reduse ale liniei de turnuri, chiar în acest sector de graniță relativ scurt, fiind amplasate în punctele alese în mod excelent. Pe cînd între „Muncelul Sălișcăi” și „Cornul Malului”, **grosso modo**, dar numai **grosso modo**, se orientează pe aliniamentul exterior de cueste, spre est de „Cornul Malului”²⁹, în schimb, coboară în ulucul depresionar existent în fața acestui aliniament, ca de la Spermezeu încolo să se urce iarăși pe un alt aliniament de cueste. În prima treime a liniei, socotit dinspre vest, ea nu este orientată însă fidel pe abruptul nordic, serpuitor, al cuestelor ci, pentru păstrarea unei linii geometrice cît se poate de drepte, se mulțumesc doar cu a doua sau a treia linie de cueste succesivă, într-o poziție mai retrasă și mai puțin înaltă, cum ar fi, de pildă cazul turnurilor de pe „Dealul Podului” de la Rugășești sau „Dealul Slederului”³⁰ între „Valea Canciului” și „Valea Hutei”³¹. În această privință sîntem de părere că poziția turnului de pe „Ponița” de la Ciceu—Corabia—Dumbrava (fostul sat Canciu)³², un punct de importanță strategică deosebită, a fost acela după care trebuia să se orienteze, de care trebuia să se țină cont înainte de toate.

Chestiunea dacă și Culmea Brezei (cu alte denumiri folosite = Munții Ilișuși sau ai Lăpușului) a făcut parte permanent din sistemul defensiv sau dacă a fost controlată (patrolată) numai în timp de război de subunități călărețe, rămîne deschisă și pe mai departe, în momen-

²⁹ Cu ocazia unei periegeze ulterioare, făcute la începutul toamnei anului 1973, cu ajutorul căraușului nostru, Aurel Baias din Vad, pasionat om al problemei cercetării limes-ului, în sfîrșit am reușit să depistăm și urmele aproape imperceptibile ale turnului situate pe o coastă pustie de deal, numită „Fața la Carpen”. Ele se află pe partea superioară a unei cline de deal, concave, asemănătoare cumva, ca formă de relief, unui teatru antic. În apropiere crește. Ruinele au o formă circulară cu un diametru de 8—9 m. În dîlma inelară s-au găsit fragmente de mortar, fragmente ceramice și chirpici. Avem impresia că majoritatea materialului de construcție, a fost scos de către localnici. Fiind amplasat în apropierea creștei de deal, aproximativ pe linia mediană a segmentului de con (al poverișului de deal), deci a coastei concave, numai de pe „balconul” înconjurător al etajului I putea să aibă legătură optică cu turnul de la „Strunga Găvojdienilor”. Acest post, deci, după toate probabilitățile, avea numai un caracter de semnalizare și de verigă de legătură între turnul de pe „Cornul Malului” și cel de pe „Strunga Găvojdienilor”. Linia pînă acum aproape dreaptă a turnurilor, aici are o frîngere cauzată de unele împrejurări necunoscute momentan nouă.

³⁰ Tot în toamna anului 1973, în apropierea ruinelor impozante ale turnului de pe „Dealul Slederului”, la o depărtare de 150—180 m spre sud de ele, împreună cu Géza Ferenczi, fostul director al muzeului din Odorheiu Secuiesc, care ni s-a asociat în investigațiile de pe limes-ul de nord-est al Daciei, am dat de urmele unui alt turn, ele fiind situate pe o înșeuare aproape neobservabilă a aceleiași creste de deal. Ruinele, în formă de calotă sferică, sînt mult mai scunde față de urmele celui alt turn, acest ultim pichet fiind amplasat pe un mic vîrf cu o șa foarte joasă în fața. Diametrul ruinelor acestui turn descoperit ulterior atîng 12—13 m. De jur-împrejur au un șanț foarte puțin adînc. Sîntem de părere că acest turn precede în timp pe celălalt.

³¹ Pe coama de deal situată între „Valea Hutei” și „Valea Mare” nu am reușit să depistăm nici o urmă arheologică, deși am cercetat-o în lung și în lat încă o dată, și în toamna anului 1973.

³² Cele două turnuri, presupuse de noi în mod ipotetic (marcate cu cercuri goale pe schița-hartă anexată: vezi partea I a acestui studiu preliminar, (fig. 4) pe ambele laturi (cea vestică și cea estică) ale podereiului (peste care se ridică micul masiv eruptiv al Ciceului, vezi Șt. Ferenczi, în *File de istorie, Bistrița*, I, 1971, p. 75), cu ocazia unor noi cercetări pe teren, deocamdată, nu au fost depistate, deși existența lor este posibilă.

tul de față neavînd argumente suficiente pentru rezolvarea satisfăcătoare a ei. Așa cum am arătat, cercetarea amănunțită a ei, făcută chiar în repetate rânduri, nu a dus la un rezultat palpabil. Linia de turnuri se găsea la cîțiva km mai în spate, pe un aliniament de cueste paralel culmei, supraveghind văi transversale ei. Explicația ne este dată tot de configurația terenului. Turnurile de observație erau construite în așa fel încît distanța dintre linia lor și caestre să nu fie prea mare. Căstrele nu puteau fi construite în văi izolate, înguste, înconjurată de dealuri abrupte din trei părți. Posibilitatea, respectiv posibilitățile de comunicație se reduceau și mobilitatea trupelor scădea, ele însele se transformau în ținte ușor de atacat și de distrus. Acesta este poate unul din motivele renunțării de către romani la Culmea Brezei și stabilirea liniei de turnuri, adică a primei linii de apărare efectivă, paralelă cu ea, la aproximativ jumătatea distanței dintre ea și valea Someșului Mare. Așa cum ne-am exprimat părerea, însă în altă ordine de idei, judecînd pe baza unei densități relativ mai mici a numărului elementelor de apărare din spatele Culmei Brezei, credem că ea totuși, în pofida acestor observații, prin forța lucrurilor, formînd un baraj natural real, relativ greu de pătruns, a jucat rolul unui scut înaintat, foarte potrivit, al apărării. Aici este cazul ca să ne oprim puțin și să discutăm, măcar tangențial această latură a problemei în pricină.

În linii mari putem spune că granițele Daciei romane intracarpătice, de fapt, în bună parte au fost concepute și alcătuite prin folosirea adecvată a unor culmi sau lanțuri de munți care o înconjoară³³. În cazul unei culmi continue date, se oferă de la sine construirea primei linii de apărare chiar pe coama ei, cum este cazul, de exemplu, în privința sectorului de *limes* de pe culmea Munților Meseșului. Despre un asemenea caz însă nu se mai poate discuta atunci cînd este vorba de un teritoriu mai mult sau mai puțin accidentat, o zonă geografică mai complexă, căruia îi lipsește un ax orografic drept, bine conturat în nemijlocita apropiere a celei de a doua linii de apărare: cea a caestrelor, cînd în fișa vecină a acestei de a doua linii alternează înălțimi cu adîncimi, vîrfuri sau platouri și văi, acestea din urmă fiind tăiate transversal de prima linie de apărare, și anume de cea a turnurilor de veghe și

³³ A. Alföldi, *Magyarország népei és a római birodalom*, în *A Magyar Szemle Társaság Könyvtára*, nr. 42, Budapest, 1934, p. 27; idem, *Dákok és rómatlak Erdélyben, in Századok*, LXXIV, 1940, pp. 164–166; idem, *A pesti oldál új irai*; idem, *Aquincum városa és a római világbirodalom*, ambele lucrări în *Budapesti története*, vol. I, 1, pp. 189, 299 etc.; J. Szilágyi, în *DissPann*, ser. II, nr. 21, p. 5; I. Ferenczi, *A római Dacia kiterjedésének, védelmének és felhasználásának kérdéséhez. Contributions au problème de l'étendu, de la défense et de la division de la Dacie romaine*, în *A Kolozsvári „V. Babeș” és „Bolyai” Egyetemelt Közleményei*, társadalomtudományi sorozat, I, 1–2, 1956, pp. 154–157, 160–161, 164; idem, în *ActaMN*, V, 1968, pp. 76–79; idem, în *Studii și comunicări – Satu Mare*, II, 1969, p. 91; idem, *Cercetări și rezultate noi pe limesul Daciei intracarpătice*, în *Apulun*, XI, 1973, pp. 191–222; idem, *Neue Forschungsergebnisse über den Limes des Innerkarpatischen Dazten*, în *Dacia*, N. S., XVII, 1974, pp. 127–128; M. Macrea, *Intinderea și organizarea administrativă. Organizarea militară a provinciei*, în *Istoria României*, vol. I, (București), 1960, pp. 351, 370, 375–377; idem, *Vlața în Dacia romană*, București, 1969, pp. 176–177, 219–220, 230–231; J. Fitz, *A Military History of Pannonia from the Marcomann Wars to the Death of Alexander Severus (180–235)*, în *ActaArchBp*, XIV, 1–2, 1962, pp. 27–28; R. Vulpe, *Considerations historiques autour de l'évacuation de la Dacie par Aurélien*, în *Dacoromantia. Jahrbuch für östliche Latinität*, 1, 1973, p. 41–43 etc.

de semnalizare. Iarăși este altceva când se pune problema întăririi unor lanțuri de munți care au înălțime medie de peste 1.000 m, în unele cazuri chiar aproape de 2000 m, cum ar fi în inima Munților Căliman (cu vârful peste 2000 m), ai Gurghiului și ai Harghitei. La asemenea înălțimi apreciable construirea unei prime linii de apărare întîmpină foarte multe greutăți, iar menținerea în starea de consemn, necesară din punct de vedere al eficacității pazei continue a unei asemenea linii pe o durată mai lungă de vreme este și mai anevoioasă.

Într-o astfel de situație se poate realiza numai închiderea unor puncte sau sectoare mai restrînse, deosebit de importante. Iar acest lucru se poate face numai în locuri accesibile în toate anotimpurile anului, situate relativ aproape de castele de bază în văile unor piraie secundare sau la unele pasuri-trecători mai ușor practicabile, în acest chip fiind asigurată totdeauna o aprovizionare relativ ușoară și un schimb regulat al subunităților detașate în avanposturile respective. Asemenea cazuri sînt cunoscute și pe teritoriul Daciei intracarpatică, cum este, de pildă, așezarea burgului înaintat de la Negreni din valea Crișului Repede (com. Ciucea, jud. Cluj), din vestul Daciei Porolissensis³⁴, a celor de la Băile Homorod (com. Căpilnița, jud. Harghita), și anume de pe platoul larg numit „Cekend” (de pronunțat: Țechend)³⁵ apoi „Cetatea cu ceapă” („Hagymás-vára”, com. Ocland, jud. Harghita)³⁶, dar ele sînt cunoscute și din fața, mai bine zis „vorlandul” limesului norico-panonic, și anume din sudul Slovaciei, pe fosta teritorii ale quazilor și marcomanilor, în Carpații Apuseni, mai precis în Carpații Mici, respectiv în perimetrul lor³⁷, dar și la nord de localitatea Nógrádverőce (în R. P. Ungară)³⁸.

Pe limes-ul Daciei, din efectivele garnizoanelor cunoscute, au fost detașate subunitățile mai mici sau mai mari în burguri, turnuri etc. în

³⁴ I. Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei*, (part. I), în SCIV, X, 2, 1959, pp. 347—349, 354.

³⁵ G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpături arheologice cu caracter informativ executate între anii 1962—1965 de Muzeul din Odorhei*. (Notă preliminară), în *Studii și materiale — Consiliul popular al județului Mureș*, II, 1967, pp. 55—56, 60, pl. XXXII, nr. 5—8, pl. XXXIII—XXXV.

³⁶ Rezultatele săpăturilor noastre executate în 1970 împreună cu Géza Ferenczi, fost director al muzeului din Odorheiu Secuiesc în trecătoarea prin Munții Persanilor între localitățile Ocland (jud. Harghita) și Virghiș (jud. Covasna), încă nu sînt publicate. Cf. și Seb. Morintz, *Les fouilles archéologiques en Roumanie (1971)*, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, pp. 344—345, nr. 106.

³⁷ Cf., bunăoară : J. Tóth—Kurucz, *Római nyomok a pannoniái Duna—Limes balpartján*, Komárom, nr. 1914; J. Dobias, *Dua příspěvky k topografii válek markomanscých a kvadských, in Cseky časopis historický*, XXVII, 1921, pp. 143—156; idem, *I Romani nel territorio della Cecoslovacchia odierna*, in *seria Gli studi romani nel mondo*, Roma, 1935, p. 83; idem, *Il limes romano nelle terre della Repp. Cecoslovacchia ed i tentativi di portare le frontiere dell'Impero sui monti Sudeti e Carpatti*, in *seria Quaderni dell'Impero. Il limes romano*, nr. VIII, Roma, 1938; A. Gnirs, *Ein Limes und Kastelle der Römer vor der norisch-pannonischen Donaugrenze. Ein vorläufiger Bericht*, in *Sudeta*, IV, 1928, pp. 120—153; idem, *Zur Geschichte der römischen Besatzungen im Lande der Markomannen und der Quaden*, in *Sudeta*, V, 1929, pp. 171—174; J. Eisner, *Rimanita na Slovensku*, in *Nový Svet*, IV, 1929, pp. 171—174; J. Eisner, *Rimanita na Slovensku*, in *Nový Svet*, IV, 1929, pp. 14—16; idem, *Slovensku v pravěku*, Bratislava, 1933, pp. 196—231; E. von Nisicher, *Das Vorland des norisch-pannonischen Limes*, in *Unsere Heimat*, N.F., 1932, pp. 227—252; E. Beninger, *Die Germanenzeit in Niederösterreich von Marbod bis zu den Babenbergen*, Wien, 1934, harta de la capătul volumului; Fr. Křížek, *Limes Romanus na Zitném ostrově*, în Bratislava, X, 1936, pp.

pozițiile înaintate, adică în acele turnuri de veghe și de semnalizare care formează subiectul și acestui studiu preliminar, în așa fel, încît în caste realmente nu au mai staționat decît efective relativ reduse: poate două treimi sau poate chiar numai jumătate din efectivul total al trupei respective, plus, natural, comandamentul ei cu toate anexele lui absolut necesare pentru a duce la bun sfîrșit sarcinile generale și particulare ale acestor unități cu misiune strategică. La o asemenea situație se referă observația lui J. Ornstein³⁹, după părărea căruia distanța de 14—15 km existentă, în general, între linia primelor elemente de apărare și linia internă a castrelor, corespunde unui drum de marș obișnuit de jumătate zi, în așa fel, încît schimbul, în majoritatea cazurilor, s-a putut desfășura în răstimpul chiar a unei zile de iarnă.

Posturile de veghe, turnurile de semnalizare și burgurile primei linii de apărare, deci elementele necesare ale unei *limes* „uscat” (față de *limes* fluvial = *ripa*) puteau ține legătura între ele înainte de toate prin semne acustice și optice (ziua cu fum, cu steag, cu oglinzi etc., noaptea prin flăcări). Firele de legătură de comunicație, dealtfel, au convers, de-a lungul văilor secundare spre castele de bază, iar celelalte, la rîndul lor, au fost, în schimb, legate între ele prin drumuri transversale, paralele *limes*-ului în sensul originar al cuvîntului, drumuri ce intersectau văile.

2) În legătură cu acest sector de graniță a imperiului roman, nu trebuie să scăpăm din vedere nici o clipă faptul că unitatea strategică care staționa inițial în castrul de la Ilișua era un divizion de călăreți: *ala* I

418—432: idem, *Das Problem der römischen Grenzen am nordpannonischen Limes*, in vol. : *Limes Romanus Konferenz*, Nitra, Bratislava, 1959, pp. 49—62; V. Ondrouch, *Limes Romanus na Slovensku. Il limes romano in Slovackia*, in *Práce Učené společnosti šafarikovy v Bratislave*, sv. 28, Bratislava, 1938; idem, *Historische Voraussetzungen für die Limesforschung in der Tschechoslowakei*, in *Limes Romanus Konferenz*, Nitra, pp. 63—106; J. Dekan, *Stand und Aufgaben der Limesforschung in der Slowakei*, in aceeași culegere de studii, pp. 15—26; T. Tolník, *Ausgrabungen auf der römischen Station in Milanove in den Jahren 1956—1957*, in același volum, pp. 27—40; J. Fitz, in *Acta ArchBp*, XIV, 1—2, 1962, pp. 29—30; *Tabula Imperii Romani, Aquincum—Sarmisegetusa—Sirmium*, L. 34.

38 I. Paulovics, *op cit.*, p. 15: cf. încă Fr. Křížek, *Neue Ergebnisse der römischen Forschung in der Tschechoslowakei. In Limes-Studien Vorträge des 3. Internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden/Basel 1957*, Basel, 1959, pp. 77—83.

39 Zur Bestimmung der Grenzen Daciens in Siebenbürgen, [Gherla], 1893, p. 16 : „...Im Tale der Grossen Kokel (Tirnavă Mare) durch die Sperren von Enlaka (Inlăceni) und Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) der Vargyasbach (Pirul Virghiș) den Umzug des römischen Grenzwallbes bezeichnet und wo jener noch kein hinlängliches Annäherungshinderniss bildete, dieser vor, sodann aber hinter ihm lag. In die Augen springend ist die fast durchwegs eingehaltene Entfernung von einem halben Tagmarsche (14—15 Km) zwischen den castra und den davon dependirenden Wallteilen, so dass die abgelösten Wachen noch am selben Tage in ersteren zurücksein konnten, was einen Masstab für die räumliche Beschränkung der längs des Wallbes anzunehmenden Wachhäuser sowie einen Anhaltspunkt für die Aufsuchung der trockenen Grenze, wo sie vor den übrigen castra noch nicht konstatiert ist, abgibt...” (Sublinierea noastră). După cum reiese din textul citat, J. Ornstein crede că de-a lungul graniței provinciei Dacia a existat un *limes*-val continuu. Ideea preluată, foarte probabil din lucrările lui G. Téglás, referitoare la sistemul de apărare roman din estul Daciei (cf. Șt. Ferenczi, in *Apulum*, IX, 1971, p. 614, nota 22). nu este justă în această privință, dai constatarea lui rămîne totuși valabilă în legătură cu prima linie ca atare: cea a turnurilor.

Tungroorum Frontoniana⁴⁰, trupă, deci, de cavalerie, unitate mobilă, rapidă, cu posibilități mari de intervenție aleasă și aceasta foarte bine în sensul că avea sub supravegherea ei o parte din zona de nord-est, larg vălurită a Bazinului Transilvaniei cu văile largi, spațioase ale Someșului Mare, Șieului și ale altor afluenți ai acestora (de exemplu: apa Meleșului, Valea Lechinței, Valea Blăjenilor etc.) prielnice pentru trupe de viteză, de călăreți care, pe deasupra, prin văile de asemenea largi ale apei Budacului și a Bistriței (transilvănene), avea legătură naturală, lesnicioasă atât spre castrul (folosit numai temporar) de la Livezile⁴¹, cât și cu cel de la Orheiu Bistriței⁴², respectiv în josul apei Someșului Mare cu caestrele de la Căței și Gherla⁴³. Sîntem convinși că romanii și-au dat seama de la bun început de aceste avantaje remarcabile geomorfologice. Tocmai din această cauză și nu cu totul incidental, au așezat aici acest divizion vestit. . .

3) După cum aminteam, romanii, prin folosirea înțeleaptă a unor condiții de geografie fizică, au pus mîna și în acest sector pe niște obstacole naturale (pe hărți cu scară mai mare, nepalpabile) care le-au ușurat foarte mult activitatea de fortificație, dar care, totodată, prin alegerea grijulie a diferitelor puncte topografice, prielnice pentru planurile lor prevăzătoare de întărire, au înlesnit foarte mult schimbul regulat a gărzilor de la diferite posturi, pe urmă aprovizionarea, respectiv, în caz de nevoie, întărirea lor prin trimiterea altor detașamente la punctele sau porțiunile periclitate. Acest lucru este ușor de înțeles dacă ne gîndim la simplul fapt că pe „spinarea” planurilor de straturi (geologice), înclinate, în general, ușor spre sud, orice subunitate, fie chiar de călăreți, putea să se urce relativ lesne pînă la locul de destinație. (Excepție face doar turnul de pe „Cornul Malului” care se află însă în

⁴⁰ În legătură cu această unitate de călăreți, vezi : CIL, 8074. 4; K. Torma, în *ErdMúzÉvk*, III, 1864—1865, pp. 62—65; P. Király, *op. cit.*, vol. I, pp. 417—419, vol. II, 1894, pp. 29 și 173; A. Buday, *Római felirattan*, [Cluj], 1914, pp. 254—255. 276; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 69; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformation in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, pp. 77—79; J. Szilágyi, în *DissPann.*, ser. II, nr. 21, pp. 15, 51, 65; C. Daicoviciu, D. Protase, *Un nouveau diplôme militaire de Dacia Porolissensis*, în *Journal of Roman Studies*, LI, 1961, p. 64; idem, *O diplomă militară din Dacia Porolissensis, știri noi despre organizarea Daciei romane*, în *ActaMN*, I, 1964, pp. 167—168; M. Macrea, *Viața...*, pp. 85, 206, 232, 376.

⁴¹ D. Protase, Șt. Dănilă, *Un castru roman de pămînt la Livezile pe granița de nord a Daciei*, în *SCIV*, 19, 3, 1968, pp. 531—540.

⁴² M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, *Castrul roman de la Orheiu Bistriței*, în *SCIV*, 18, 1, 1967, pp. 113—121; D. Protase, *Olăria dacică din castrul roman de la Orheiu Bistriței*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1960, pp. 341—349; idem, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, pp. 45—47.

⁴³ Linia de apărare, a castrului, precedată de o rețea cu ochiuri de rezistențe pasive și active, a fost obstacolul de bază a unei zone de defensivă elastică, de 40—45 km adîncime în medie. Să nu uităm că în caestrele așezate mai mult sau mai puțin departe în spatele liniei de bază de apărare de la Gherla, Sutoru (și Gilău), a existat o rezervă strategică, mobilă, compusă din două *alae* (deci din unități de viteză, de călăreți și anume: *ala II Gallorum et Pannoniorum*, care a format timp îndelungat garnizoana castrului de la Gherla, la 25 km depărtare în linie dreaptă, socotit de la castrul de la Căței, o *ala milliaria* (!) și un *numerus* (unitate de pedestrași?) : *Numerus Maurorum Optatanensium*, care au staționat consecutiv în castrul de la Sutoru, situat numai la 20 km depărtare de prima linie, în spatele ei, aflîndu-se la 15—18 km față de castrul de la Buciumi, respectiv de cel de la Românași și, în sfîrșit, *ala Siliana civium Romanorum*, respectiv, eventual, consecutiv *ala Thracum* (?) care au staționat în castrul de la Gilău, la 46 km depărtare în linie dreaptă, socotit de la coama Meseșului. Cf. Șt. Ferenczi, în *ActaMN*, V, 1968, pp. 93—94, inclusiv notele 69—71.

nemijlocita apropiere a **castellum**-ului de la Negrilești, garda lui putînd fi schimbată de la mică distanță și pe jos sau, o altă posibilitate, schimbul, chiar călare, putea să se urce pînă în vîrfurile dealului pe diferite căi mult mai accesibile fie prin „Valea Dumbrăvii”, adică printr-o vale situată la est de **castellum**, fie dinspre cătunul actual Purcărete.)

Comunicația, mișcarea subunităților a fost ușurată și prin faptul că rețeaua hidrografică majoră consecventă oferea posibilități excelente. Gîndindu-ne la „Valea Canciului”, la „Valea Mare”, „Valea Poienii”, „Valea Dobricelului” ultimele două, unindu-se formează „Valea Dobricelului”, „Valea Ilișuăi” (sau „Valea Satului”), „Valea Perișorului” (această ultimă ramificîndu-se din „Valei Ilișuăi” puțin mai sus de comuna Căianu Mic), „Valea Săsarmului” și cea a „Pietrei”, „Valea Mocodului”, „Valea Țibleșului” (sau a „Zagreii”), toate acestea fac posibilă mișcarea ușoară a trupelor de călăreți.

Dacă lucrurile stau într-adevăr așa atunci se pune problema : de ce totuși castrametatorii au amplasat între „Cornul Malului” și Spermezeu 5--6 posturi de veghe în ulucul depresionar, în apropierea seilor joase, transversale, ale acestuia sau chiar pe terasele inferioare ale „Văii Poienilor” și „Văii Dobricelului”? După părerea noastră, formulată încă pe teren, pe baza studierii atente a realităților existente și pe baza observațiilor geomorfologice, inginerii militari romani trebuiau să renunțe la folosirea cuestelor situate între „Valea Poienilor” și „Valea Ilișuăi” din cauză că acestea [și anume: cele două mici din vecinătatea dinspre sud a comunei Spermezeu, apoi „Golumbul” (580 m)] sînt mai puțin accesibile pentru subunitățile călărețe, iar cuesta „Arțarului”, cu pîrînișuri abrupte, oricît de greu atacabil ar fi fost piscul lui, din cauza unor alunecări masive vechi de teren și din cauza continuării spre sud a crestei lui ascuțite, a fost de-a dreptul inaccesibil pentru călăreți. Față de aceasta, atît „Valea Poienii”, cît și „Valea Dobricelului” au fost mult mai ușor practicabile. În plus, prin așezarea pichetelor pe coama cuestelor ar fi produs o frîntură dublă în privința trasării liniei de turnuri, deoarece, după cum reiese din cele spuse mai înainte de noi, aici linia pichetelor trebuia să sară de pe un aliniament de cueste, pe celălalt. Pe această porțiune scurtă, tocmai acele condiții geomorfologice care în restul cazurilor erau foarte avantajoase, din pricina unei situații speciale, i-au silit pe castrametatori să caute o soluție mai adecvată, mai corespunzătoare.

4) În privința sistemului de semnalizare și pe această porțiune de linie de apărare se afirmă principiul preconizat în legătură cu alte secțiuni ale sistemului defensiv, și anume asigurarea unei cît mai mari corectitudini și exactități a informațiilor transmise. Ca urmare a acestei strădanii, într-adevăr aproape toate turnurile (în afara celor de la Ci-

ceu—Poinei — „Podul Milocoai” și de la Dobricel — „Ringoiță”) sînt așezate în așa fel, încît fiecare dintre ele să aibă legătură optică (dacă era cu puțință și acustică) concomitent cu mai multe alte posturi. În cazul în care s-ar fi produs anumite breșe din cauza unor atacuri sau din alte motive, legăturile urmau să fie menținute cît mai mult timp posibil.

5) Pe lângă această năzuință vădită, se poate scoate în evidență și un alt scop, tot așa de evident. Comandamentele celor două castru-ve țineau să aibă neapărat informații reciproce cît mai rapide prin folosirea a numai cîtorva posturi de semnalizare (cît mai puține la număr). În această privință atît pichetul de pe „Muncelul Sălișcăi” cît și cel de pe „Ponița” de la Ciceu—Corabia au jucat, fără îndoială, un rol precumpănitor, ambele fiind, foarte probabil, colectoare ale unor informații adunate din restul sectoarelor. În acest chip, pentru transmiterea unor date mai simple au putut recurge la punerea în funcțiune a două, maximum trei turnuri de semnalizare și, deci, în anumite cazuri urgente au putut evita serviciul curierilor călăreți.

6) În lucrările noastre anterioare referitoare la problema sistemului defensiv din nord-vestul și nordul provinciei am încercat să delimităm, pe cît ne-a fost posibil din capul locului, sectorul de apărare al fiecărui castru aparte⁴⁴. Valabilitatea acestor simple ipoteze de lucru o vor confirma sau infirma rezultatele cercetărilor viitoare. În legătură cu această porțiune a apărării, exprimăm părerea că perpendiculară trasă din „Vîrfurile Muncelului” de la Chiuiesti, paralelă cu axa longitudinală a Culmei Ciceului pînă la valea Someșului Mare putea să fie linia despărțitoare între sectorul castrului de la Cășei și a celui de la Ilișua, cele două turnuri înșirate pe linia amintită făcînd parte, foarte probabil, încă din sectorul cohorței de la Cășei care avea în compoziția ei și o subunitate de călăreți. [Socotim necesar să precizăm aici că după părerea noastră, formulată cu ocazia investigațiilor făcute în repetate rînduri pe cursul Someșului unit, majoritatea sectorului de apărare al cohorței de la Cășei era în fața acestei porțiuni a rîului, cam pînă în dreptul comunei Ileanda (jud. Sălaj)]. Ipoteza noastră de lucru se bazează pe constatarea că turnul mare amplasat în șaua Culmei Ciceului, adică turnul de pe „Ponița” este situat la o depărtare de numai 12 km în linie dreaptă de la sediul garnizoanei pomenite și că, prin folosirea „Văii Sălătrucului”, se poate apropia relativ foarte lesne de el prin satele actuale, Gîrboul Dejului și Ciceu—Corabia, respectiv prin cătunul Sălătruc, urcînd pe platforma care se întinde la vest de micul

⁴⁴ St. Ferenczi, *Die Erforschung des römischen Limes auf den Höhen des Meseșgebirges*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 161.

masiv vulcanic al Ciceului. (Există însă și o altă posibilitate, ce-i drept, mai ocolită, dar, totodată și mult mai ușoară, și anume prin folosirea văii Ciceu—Corabia—Lelești—Ciceu—Mihăiești).

De la punctul „Ponița” spre est urmează apoi, foarte probabil, sectorul **alei I Tungrorum Frontoniana**, a cărui limită estică, în faza actuală a cercetărilor, nu se poate nici măcar cu aproximație fixa. Tot sectorul cunoscut actualmente, începînd de la „Ponița” și pînă în împrejurimile Zagrei, îl considerăm ca aripa apuseană a întregului sector de apărare, cea estică întinzîndu-se spre sud-est. Limita de despărțire între cele două aripi a format-o, probabil, valea Someșului Mare.

7) Față de cele observate pe sectoarele castrelor de la Tihău și Căseii unde desimea turnurilor, cel puțin după cunoștințele noastre actuale, a fost mai scăzută (19 certe, 17 nesigure pe o distanță de circa 75 km, pe un semicerc format de linia curbă a turnurilor între „Muncelul” de la Sălișca și confluența riulețului Agrij cu Someșul unit, în vecinătatea orașelului Jibou), în sectorul în discuție, începînd de la est de turnul de pe „Ponița” pe o distanță de numai 29 km (deci nici măcar jumătatea distanței precedente) atinge cifra impresionantă: 16 posturi certe, 15 nesigure, un **castellum** și un burg cert și un **castellum** nesigur! Creșterea densității turnurilor, mai ales în zona „Văii Mari”, pe urmă în ulucul depresionar și pe aliniamentul dintre Sita și Zagra ne arată, probabil, creșterea pericolului în sens spațial, pe de o parte dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului (între Vima Mare și porțiunea superioară a „Văii Mari”, pe o distanță de 26 km Culmea Brezei formînd, evident, un fel de scut uriaș, natural), pe de altă parte dinspre Depresiunea (Țara) Maramureșului prin pasul Șetref sau pasul Săcel—Romuli (976 m). Ținem să amintim că am făcut investigații pe teren destul de amănunțite atît prin masivul cristalin insular, pitic al Prelucilor (cu „Vîrful Florilor”, 811 m), apoi pe primele înălțimi vestice ale Carpaților Răsăriteni (de pildă: „Șatra Pintii”, 1041 m, mic masiv vulcanic cu abrupturi stîncose, extrem de ușor de apărut, la suprafața ei etajată fără nici o urmă arheologică), în mijlocul Depresiunilor gemene Copalnic—Lăpuș: la Copalnic-Mănăstur, Cernești, Ciocotiș, Bloaja, Ineu, Răzoare, Tirgu Lăpuș, Dămăcușeni, Rohia etc. (jud. Maramureș), fără ca să depistăm nici măcar cea mai mărunță urmă dacică sau romană. Avem impresia că depresiunile gemene amintite în epocile dacică și cea romană au fost populate într-o măsură extrem de mică, fapt care, desigur, a ușurat romanilor crearea, aici, a unei zone neutre relativ largă, despre care, am vorbit mult mai în detaliu cu altă ocazie⁴⁵.

⁴⁵ În *Studii și comunicări — Satu Mare*, II. 1969. pp. 107—108. nota 38.

În privința importanței istorico-militare a pasului Șetref, dintre masivul cristalin al Rodnei și masivul vulcanic al Țibleșului, după cât știm, nimeni nu a făcut vreo apreciere. Nici noi nu ne gândim, momentan, la așa ceva. Credem însă că este de ajuns să pomenim că marea majoritate a cercetătorilor care s-au ocupat de această chestiune, localizează în Depresiunea Maramureșului tribul războinic, puternic al costobocilor, o seminție nord-tracică⁴⁶, care cu ocazia unei incursiuni a lor pe teritoriile balcanice ale Imperiului roman, după cum este bine cunoscut, ajung pînă în Grecia antică.

După impresia noastră de moment, porțiunile cele mai periclitate au fost: „Valea Mare“, „Valea Ilișuăi“ și „Valea Țibleșului“, pe cînd cea a Someșului Mare era amenințată într-o măsură mai redusă.

8) Pe baza celor observate pe sectorul de graniță în cauză în nordul provinciei Dacia este vorba de un sistem defensiv mult mai eficace, mai complicat, nu numai „liniar“, ci defalcat în adîncime. Acesta în multe privințe se apropie de sistemul de apărare constat pe sectorul mare al Meseșului. După cum am văzut linia este alcătuită din turnuri de veghe și de semnalizare, iar la punctele mai vulnerabile sau mai importante din punct de vedere strategic sînt așezate *castellum*-uri sau burguri.

9) Judecînd pe baza faptului că în anumite puncte, și anume la „Dealul Podului“ de la Rugăsești, la „Vîrfurile Runcului“ de la Dumbrava, la „Dealul Slederului“ de la Negrilești sînt două ruine de turnuri (una lîngă cealaltă), ca și în alte sectoare ale apărării romane din Dacia

⁴⁶ Între altele, vezi discuțiile privitoare la localizarea costobocilor la: A. von Premerstein, *Kostoboken*, in Pauly-Wissowa, RE, vol. XI, Stuttgart, 1922, col. 1504–1507; K. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, in *Germanische Bibliothek*, Heidelberg, 1925, pp. 696–697; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, pp. 41, 222, 223, 240, 241, 242, 249, 255, 281, 283, 298, 368, 369, 565, 747, 752; N. Jokl, *Thraker in Reallexikon der Vorgeschichte*, in redactarea lui M. Ebert, vol. 13, Berlin, 1929, p. 280 (vezi și vol. 15, p. 87); M. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, in *AISC*, I, 1, 1928–1932, p. 134; idem, *Dacii liberi în epoca romană*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, pp. 187–191; idem, *Les Daces libres à l'époque romaine*, in *Actes de VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21–27 Août 1966, vol. 2, Prague, 1971, p. 1039; M. Smiszek, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, in *Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, Dział. II. — Tom IX. — Zeszyt 2., Lwów, 1932, p. 177–182; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan* (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2), Wien–Leipzig, 1937, in *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse*, nr. 217, pp. 155–156; O. V. Kudrjavev, *Vtorženie kostobokov v balkanskije provincii Rimskoj imperii*, in *Vestnik Drevnej Isiorii*, 1950, 3, pp. 56–70, dar mai ales pp. 63–65; N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor: costobocii*, in *Buletinul Universităților „V. Babeș“ și „Bolyai“ din Cluj*, I, 1–2, 1956, pp. 341–342; idem, *Numele și originea costobocilor*, în *Cercetări istorice*, Iași, 1970, pp. 109–114; D. Tudor, *Răscodale și atacuri „barbare“ în Dacia romană (secolele II–III e.n.)*, București, 1957, pp. 73, 74–75 (cu toată bibliografia mai veche, citată acolo); I. I. Russu, *Les Costoboces*, in *Dacia*, N.S., III, 1959, pp. 341–352; idem, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, București, 1967, p. 99; L. Balla, *Dacia II. századi hadtörténetének kérdéseiről* (106–167), in *ArchÉrt*, 92, 2, 1965, p. 143; idem, *To the Questions of the Military History of Dacia in the Second Century*, in *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*, I, 1965, p. 41; G. Barta, *Bemerkungen zur Kriegsgeschichte Daziens im II. Jahrhundert* (167–171), in *Acta ClassDebr*, II, 1966, p. 84; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, in *ActaMN*, IV, 1967, p. 124; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I), Satu Mare*, 1967, pp. 51–52; H. Daicoviciu, *Dacii*, ed. a II-a, București, 1972, pp. 33–34, 377 etc. etc.

intracarpatică⁴⁷, cît și pe baza observației că mai toate castrule din provincie, secționare, au două faze de construcție⁴⁸, putem presupune, eventual, și în legătură cu acest sector al sistemului de apărare roman, existența a măcar două faze principale de întărire, de completare.

10) În sfîrșit, am avea și două observații preliminare de ordin tehnico-arheologic.

a) Nu am dori să generalizăm prea devreme unele ipoteze ispititoare. Totuși credem necesar să subliniem faptul că în mai toate monumentele în formă de calotă sferică care s-au dovedit a fi urme de turnuri, am dat peste bucăți de chirpici. Pe baza acestor observații repetate am îndrăzni să avansăm ideea că monumentele de acest tip sînt, eventual, rămășițele unor posturi de observație cu construcție de lemn, împrejurare favorizată în unele locuri și de lipsa pietrei corespunzătoare.

b) După cum am constatat în repetate rînduri, fragmente de țiglă de acoperiș și olane lipsesc din toate punctele cercetate, ce-i drept, destul de superficial și prezentate în lucrarea de față, ceea ce denotă cu mare probabilitate că posturile de observație și de semnalizare au fost acoperite fie cu șindrilă, fie cu scînduri. . .

* * *

În concluzie putem spune că pe o fișie uneori mai îngustă, uneori mai lată, care, în linii mari cuprinde zona dintre valea Someșului Mare, „Valea Sălătrucului”, Culmea Brezei, prelungită de noi în mod arbitrar pînă la Zagra, a existat un sistem de apărare roman compus din 18 turnuri și două întărituri mai însemnate verificate și 18 turnuri, respectiv o fortificație mai mare nesigură, formînd, probabil, o linie du-

47 Cf., bunăoară: E. Panaitescu, în *ACMIT*, II, 1929, pp. 322—326; C. Daicoviciu, *Micia. I. Cercetări asupra castrului*, în *ACMIT*, III, 1930—1931, pp. 16—22; M. Macrea, *Castrul roman de la Bologa*, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, pp. 230—233; M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum, în Materiale*, VII, [1961], pp. 373—374 (*Porolissum*, castrul de pe Pomăruț), pp. 374—375 (castrul de pe Citera); M. Macrea, M. Rusu, I. Mitrofan, *Șantierul arheologic Porolissum în Materiale*, VIII, 1962, pp. 492—495; M. Macrea, D. Protase, Șt. Dănilă, în *SCIV*, 18, 1, 1967, pp. 114, 115, fig. 2; M. Macrea, Eug. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi (jud. Sălaj). Săpăturile din 1963—1968*, în *ActaMN.* VI, 1969, pp. 149—150; V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, pp. 128—157; I. Ferenczi, *Régészeti megfigyelések a Limes Dacicus északnyugati szakaszán*, în *Erdélyi Múzeum*, XLVI, 3, 1941, pp. 194—195; idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, pp. 55—56; idem, în *ActaMN.* V, 1968, pp. 89—91; G. Ferenczi, I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare din 1957—1958 de la Sînpaul*, în *Materiale*, VII, [1961], pp. 403—404; idem, în *Studii și materiale — Tirgu Mureș*, II, 1967, pp. 55—56; K. Horedt și colaboratorii, *Pătrunderea și așezarea slavilor în Transilvania*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 124; K. Horedt, M. Macrea și colaboratorii, *Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe — Brețcu*, 1950, în *SCIV*, II, 1, 1951, pp. 295—298 (castrul de la Brețcu), p. 304 (cazul castrul de la Inlăcen); K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz—Ugra și Teluș*, în *Materiale*, I, 1953, pp. 788—791; Eug. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972, pp. 7—9; N. Gudea, I. I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov CVMIDAVA. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971, pp. 13—19, 63—66; N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa (jud. Cluj)*, în *Apulum*, X, 1972, pp. 123, 132 etc. etc.

48 M. Macrea, *Organizarea militară a provinciei*, în *Istoria României* vol. I, (București), 1960, pp. 379—380; idem, *Vlața....*, pp. 220—222 și urm.

blată, dezvoltată în adâncime, în multe privințe analoagă cu cea constatată pe cursul Someșului unit, dar mai ales pe culmea ondulată a Munților Meseșului (aceasta ultimă în sens mai larg al noțiunii). Porțiuni de **vallum** nu am avut ocazia să întâlnim nicăierea.

Cercetarea sistemului defensiv este însă mult îngreunată din cauza unor condiții specifice geomorfologice. Pe cînd creasta Meseșului, am spune, aproape îți arată ductul primei linii de apărare, fișia de parcurs, în cazul sistemului situat la nord de valea Someșului Mare și, deci, chestiunea cercetării în sine, este mult mai dificilă. Numărul mare al întăriturilor de diferite tipuri pe o distanță relativ mică, față de realitățile istorico-militare de pe cursul Someșului unit, ne sugerează ideea că aici pericolul era puțin mai mare. Pe acest sector necunoscut pînă acum, prezentat pentru prima oară în cadrul lucrării de față, porțiunea cea mai periclitată pare să fi fost „Valea Mare”, atacurile fiind așteptate dinspre Depresiunea (Țara) Lăpușului.

După cum am arătat, cu ocazia investigațiilor executate am putut constata numai două tipuri de elemente de fortificație: turnuri și **castellum**-uri, respectiv burguri, totuși în fața noastră și pe această porțiune a graniței începe să se schițeze o fișie destul de complexă de turnuri și întărituri mai mari, care prin plasarea lor excelentă și prin desimea lor, conform necesităților reale, au jucat un rol efectiv nu numai în transmiterea în timp util a diferitelor semnale la cele două castru ale acestui sector de **limes**, adică la Cășei și Ilișua ci, fără îndoială, și prin efectul lor tactic și moral.

Ținînd cont de cele observate cu ocazia cercetărilor noastre, chiar dacă nu a existat șanț și val continuu în fișia parcursă, crearea căror ar fi necesitat mari eforturi fizice și economice din cauza terenului foarte accidentat, este evident că și în acest sector se afla o „linie” defensivă bine organizată, dezvoltată în adâncime, constînd din turnuri de veghe și de semnalizare, din burguri și **castellum**-uri, rezemată pe artera militară care, în linie cît se poate de dreaptă, ducea de la Cășei la Ilișua, respectiv mai spre sud-est, spre castrul de la Orheiul Bistriței.

Rețeaua completă de comunicații, compusă din artere principale, drumuri cît se poate de drepte, rocade, adică drumuri paralele cu „frontul” (staționar), a permis comandamentului local roman să întărească într-un timp relativ scurt anumite puncte amenințate sau, în cazuri mai grave, de a astupa eventualele breșe, făcute de inamic în rețeaua defensivă.

Și sectorul în discuție, al liniei de apărare legate de valea Someșului Mare, este un dispozitiv simplu în ansamblul lui, poate mai simplu chiar decît marele sector de pe Meseș, dar puțin mai dezvoltat, mai complicat decît cel de pe cursul Someșului unit. În privința aranjării diferitelor elemente componente, și în cazul acestuia, se poate observa însă, de bună seamă, o minuțiozitate uimitoare (cu riscul de a fi acuzați că repetăm o afirmație mai veche a noastră, legată de coama Meseșului, precum și de cursul Someșului unit, este și mai frapantă în cazul de față): nimic, aproape nici o formațiune de teren nu este lăsată hazardului. Rigiditatea de principiu, aplicată pe o lungime de zeci de km, într-o zonă geografică foarte fragmentată, corespunde unei flexibilități uluitoare de executare și unui spirit remarcabil de adaptare la condițiile naturale și în acest sector de apărare.

Acest complex defensiv, conceput foarte ingenios, adaptat — repetăm — în mod amănunțit la condițiile geografice, perfect coerent, chibzuit și sistematic, cu alte cuvinte o linie de graniță întărită și în adîncime, constituia o parte integrantă a celui **Limes Daciae** care, pe nedrept, a fost contestat de unii cercetători.

CONTRIBUTIONS A LA CONNAISSANCE DU LIMES ROMAIN AU NORD DU SOMEȘUL MARE

(étude préliminaire)

(IIe partie)

R Ê S U M É

Des investigations faites par l'auteur au cours des années 1971—1973 dans la partie nord-est de la grande Dépression de Transylvanie il résulte que, sur une bande de territoire de largeur variable comprise entre la vallée du Someșul Mare, d'une part, et la vallée du Sălătruc, le sommet de Breaza et le village de Zagra, d'autre part, il a existé un système défensiv romain composé de 18 tours et de deux fortifications plus importantes, vérifiées par de petits sondages, ainsi que de 18 tours et d'une fortification douteuses, qui formaient probablement une ligne double, échelonnée en profondeur, analogue sous plusieurs rapports à celle relevée sur le cours du Someș après l'union de ses différentes branches et sur la crête ondulée des Monts Meseș.

Nulle part on n'a relevé des portions de vallums. Le grand nombre de fortifications de différents types dans un secteur relativement restreint, par rapport aux réalités historico-militaires constatés sur le cours du Someș uni, suggère l'idée que le danger était plus grand ici. La portion la plus menacée de ce secteur du limes — qui est présenté dans cette étude pour la première fois — semble avoir été le cours d'eau „Valea Mare”, par où pouvaient avoir lieu des attaques parties du Pays de Lăpuș.

Les recherches n'ont identifié que deux types d'éléments fortifiés: les tours et les castella. Pourtant, dans ce secteur comme sur d'autres portions de la frontière de la province de Dacie, on devine l'existence d'un système assez complexe de tours et de fortifications plus importantes, qui par leur excellente disposition et leur densité ont dû jouer rôle effectif non seulement dans la transmission en temps utile de

signaux aux deux camps du secteur à savoir les camps de Cășei et d'Ilișua (v. *Tabula Imperii Romani, Aqvincvm — Sarmizegetvsa — Sirmium*, L. 35), mais aussi par leur effet tactique et moral.

Compte tenu des observations faites à l'occasion des recherches, même en l'absence d'un fossé et d'un vallum continu, qui étant donné le relief très accidenté auraient demandé de grands efforts physiques et économiques, il est hors de doute qu'il a existé dans ce secteur une „ligne” défensive bien organisée, échelonnée en profondeur, consistant en tours de guet et de signalisation, en forteresses et castella, appuyés sur l'artère militaire qui menait, en ligne presque droite, de Cășei à Ilișua et, au sud-est, vers le camp d'Orheiu Bistriței.

Le réseau complet de communications, formé d'artères principales routes aussi droites que possible — et en roades — chemins parallèles „front” stationnaire, permettait au commandement local de fortifier dans un laps de temps relativement court certains points menacés ou dans des cas graves, de colmater les brèches produites par l'ennemi.

Le secteur examiné ici est, dans son ensemble, un dispositif simple.

La secteur examiné ici est, dans son ensemble, un dispositif simple, peut-être même plus simple que celui du grand secteur des Monts Meșeș, mais plus développé et plus compliqué que celui du Someș uni. En ce qui concerne l'agencement des différents éléments composants, on est frappé ici aussi par son caractère extrêmement minutieux : rien — pratiquement aucune formation du relief — n'est laissé au hasard. Le respect des principes, appliqués sur plusieurs kilomètres de longueur dans une zone géographique particulièrement accidentée, s'allie à une remarquable souplesse dans l'exécution.

Ce système défensif complexe, si ingénieusement conçu, adapté aux moindres variations des facteurs géographiques, parfaitement cohérent et systématique par son échelonnement en profondeur, faisait partie intégrante de ce Limes Daciae contesté à tort par certains auteurs...

LÉGENDES DES ILLUSTRATIONS

- Fig. 11 a. Schéma de la région située au nord du Someșul Mare, établi par l'auteur sur la base de la carte géologique de la R.S. Roumanie. Les cercles pleins indiquent les tours identifiées de manière certaine; les cercles vides indiquent les tours hypothétiques. Les carrés pleins indiquent les castella sûrs, les carrés vides ceux incertains; les carrés plus grands indiquent les camps de Căței et d'Ilișua. La ligne interrompue pointillée est la limite supposée par d'autres des secteurs de défense des camps de Căței et l'Ilișua.
- Fig. 12. Colline de la tour située au lieu-dit „Păltiniș”, sur la hauteur de „Dealul Corhii”. Au fond on voit colline de „Comoara” où se trouve un **burgus**.
- Fig. 13. Ruine d'une tour au lieu-dit „Corobană”, sur le territoire du village de Perișor (commune de Zagra). À gauche A. Baiaș, à droite le Prof. V. Leac. Au fond (marquée par la flèche no 1) la colline de „Comoara” avec les vestiges d'un **burgus**, ainsi que le sommet „Vîrful Hotarelor” (765 m, flèche no. 2).
- Fig. 14. Vue vers l'ouest, prise depuis les ruines de la tour de „Corobană”, située au nord du village de Perișor (comm. Zagra). Droit devant, „Valea Perișorului” (ou „Curtu-iușelului”), suivie de la cuesta située entre cette vallée et „Valea Ilișuăi” (ou „Satului”), avec les deux ruines certaines de tours : celle de „Păltiniș” — flèche no 1) et celle de „Casa Urișilor” — flèche no 2). L'emplacement de la petite tour avancée située au lieu-dit „Ponoară în Vîrf” est marqué par la flèche no 3).
- Fig. 15. Angle sud-est de la fortification (**burgus**) située sur le sommet de „Comoara”, au nord-est du village de Perișor (comm. de Zagra). À droite A. Baiaș, à gauche le Prof. V. Leac.
- Fig. 16 a, b. Traces d'une fortification d'un caractère inaccoutumé, située au nord-est du village de Măgoaja (comm. de Chiuești, dép. Cluj). Sur la photographie, D. Alicu.